

Zajik va kome ča slaje zvoni – zapadna čakavština

Gorskoga kotara

Mirjana Crnić Novosel

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Rijeka

Dijalektna raznovrsnost Gorskoga kotara

Tri su narječja unutar hrvatskoga jezika: kajkavsko, čakavsko i štokavsko. Svako se od tih narječja sastoji od velikoga broja mjesnih govora koje je prema zajedničkim elementima moguće svrstati u dijalekte. Kajkavskim i čakavskim narječjem govore samo Hrvati, a štokavskim govore i susjedni narodi: Srbi, Crnogorci i Bošnjaci. Nekoć je dijalektna karta navedenih narječja imala drugačiji raspored od onoga koji je danas, a tome su pogodovale brojne migracije u periodu turskih osvajanja balkanskoga područja¹. Seobama su neki dijalektni tipovi potpuno nestali, a raspored se dijalektnih skupina promijenio štokavskim prostiranjem na većinu prvotnih čakavskih i kajkavskih prostora. Osim toga, povijesna su događanja uvjetovala postupnu pojavu govora u kojima se isprepleću sva tri narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko². Svakim novim iseljavanjem starosjedilačkoga hrvatskog stanovništva granica se čakavštine pomicala prema jugu i suzila čakavski govorni prostor te dijelom izmijenila kajkavski. Time je zauvijek izmijenjena demografska, a time i narječna, odnosno dijalektna slika Hrvatske u korist novopridošlih štokavskih govora. Migracijski su govori postali sve češći, a starinački sve rjeđi, koji unatoč povijesnim nevoljama još uvijek po svojoj osnovici pripadaju čakavskom narječju, i dalje gubeći svoje osnovne značajke, no pod drugim uvjetima.

Na lingvističkoj karti Hrvatske posebno mjesto zauzimaju govori koji se prostiru na području Gorskoga kotara, relativno uskom području Republike Hrvatske na kojem su zastupljena sva tri ranije spomenuta hrvatska narječja³. Dok neki govori vrlo dobro čuvaju svoje osobine, drugi su pod utjecajem susjednih idioma više ili manje izmijenjeni,

¹ Više o tome: BROZOVIĆ, D., O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata, *Filologija* 4 (1963), 45-55; LISAC, J., Hrvatski dijalekti, *Hrvatska i Europa*, sv. 3, Zagreb 2003, 451-459.

² Primjerice, u selu Stari Laz u Gorskom kotaru „registrirani su i čakavci i kajkavci i štokavci”. Usp. LISAC, J., Goransko dijalektno stanje u prošlosti i sadanosti, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 10 (1997), 159. Za ovoga istraživanja, provedena 2012. godine, zabilježeno je sljedeće stanje: u sredini sela govori se najviše čakavskim idiomom koji se na istočnoj strani prema Ravnoj Gori miješa s kajkavskim i poprima njegova obilježja, a na zapadnoj je strani u susjedstvu štokavskih mjesta Općine Mrkopalj bliži štokavskom ikavskom govoru.

³ O tome v. BARAC-GRUM, V. – FINKA, B., Govori i nazivlje, u: *Gorski kotar*, Delnice 1981, 418-431; MALNAR, M., Dijalekti u Gorskom kotaru, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 36/1 (2010), 64.

poštokavljani ili pokajkavljani. U literaturi se krajem 90-ih god. 20. st. navodi da je gorskokotarsko dijalektno stanje u srednjem vijeku bilo prirodnije strukturirano i manje komplicirano od današnje neobično izrazite dijalektne diferencijacije. Većinom je to bio kajkavski, a manjim dijelom čakavski kraj.⁴ Zabilježeno je da Gorani danas govore četirima dijalektima svih triju hrvatskih narječja: kajkavskim goranskim dijalektom, srednjočakavskim ikavsko-ekavskim dijalektom, štokavskim zapadnim bosanskohercegovačkim i istočnohercegovačkim dijalektom⁵, kojima bi valjalo priključiti i čakavski ekavski govor u Mrzloj Vodici, što nameće novu klasifikaciju na pet dijalekata. Dijalektna se slika ovoga malog prostora mijenja još od 15. st. uslijed određenih povijesnih i gospodarskih prilika, najviše nauštrb čakavskih govora. Do gubitka nekadašnjih organskih idioma dolazilo je i među kajkavcima i među čakavcima, s time da su se manjine najčešće jezično utapale u većinskim govorima, tj. neprestizni u prestižnim govorima. Još je 1981. u literaturi zabilježeno da ti govori imaju tendenciju da se izgubi njihova autohtonost.⁶ Tako izdeferencirani goranski dijalektni prostor ima više unutarnjih dijalektnih podtipova: svi su dijalekti dalje podijeljeni na istočni i zapadni tip, a osim toga uočava se i konfesionalna podijeljenost govornika različitih dijalekata: ijekavci štokavci pripadaju pravoslavnoj sferi, a ostali su – kajkavci, čakavci i ikavci štokavci – rimokatolici. Za promijenjenu demografsku sliku Gorskoga kotara zaslužno je i mjesto koje su naselili pridošli stanovnici. Mahom je to bilo visinsko područje pa nije ni neobično što su takva kretanja golemih razmjera učinila mnoge dijalekte nekompaktnima, međusobno nepovezanim – kakvi su i danas.

Čakavske značajke gorskokotarskih govora

Dva tipa čakavskih gorskokotarskih govora koji se po svom smještaju dijele na istočne, srodne čakavskim govorima ličko-pokupske regije, i zapadne, slične primorskim čakavskim govorima imaju zajedničke mnoge općečakavske crte (poput zamjenice *ča* ili njezinih tragova u likovima *zač*, *aš*, *niš*), a razlikovnosti se pojavljuju u deklinabilnim oblicima, zadržanom/nezadržanom oprjekom između *č* i *ć* te refleksom jata koji je kod istočnih čakavaca ekavsko-ikavski.⁷ Zapadna čakavština Gorskoga kotara, tema ovoga rada, obuhvaća govore imenom: Benkovac Fužinski, Slavica, Sljeme, Brestova Draga, Stari Laz

⁴ LISAC, J., Goransko dijalektno stanje u prošlosti i sadanosti, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 10 (1997), 155-161.

⁵ *Tamtéž*, 155.

⁶ Ta je pojava zamjetna u poštokavljenom govoru Sungera, koji je toliko izmijenio svoju prvotnu fizionomiju da se danas tek po nekim govornim čakavskim crtama može zaključiti da mu je u osnovi bilo čakavsko narječje. BARAC-GRUM, V. – FINKA, B., Govori i nazivlje, u: *Gorski kotar*, Delnice 1981, 428.

⁷ *Tamtéž*, 420-423.

(srednji dio sela) i Mrzla Vodica⁸. U tim su se naseljima čakavci zadržali u priličnoj izolaciji prema nečakavcima pa su mogli određeno vrijeme svoj čakavski izričaj čuvati od većih vanjskih utjecaja, no danas to više nije tako.

Općenito valja reći što obilježuje te govore. Ponajprije, čakavski zapadni gorskokotarski govori dijele se na one koji pripadaju primorskomu poddijalektu srednjočakavskoga dijalekta⁹ (BD, BF, Sl, Slj, SL) te na govor Mrzle Vodice, koji pripada primorskomu poddijalektu sjevernočakavskoga dijalekta¹⁰, a ujedno je jedino čakavsko ekavsko mjesto u Gorskom kotaru. Za utvrđivanje njihove pripadnosti čakavskomu narječju izdvojene su čakavske značajke najvišega ranga razlikovnosti¹¹, poput: upitno-odnosne zamjenice *čâ/čă*¹² i njezinih kompozita: *zâč, âš; nîš, nîčesa*, uz noviju zamjenu sa *štò/štă*, *zăšto* (Sl, MV, BD) i *kăj* (SL); čakavske tendencije jake vokalnosti poput: *va, văvik, văjk, Vazâm/Vazâm, măša, s/z mănôn* (I sg.), *kadî/kadě* (MV), uz sve češću uporabu oblika: *u, ùvik, Ůskrs*; arhaičnoga čakavskoga naglasnog inventara i distribucije u npr. govoru Brestove Drage: tri akcenta: *ă, â, â* (*mlîn, krăva, pîtal, želězo, sűsed/susěd; (h)ćěr, sîn, crîkva/crîkva, mlâda, mihûr; primôrci, măjka, ôrijent, dôjdu, njon* itd.) i prednaglasna duljina (*dîtě, pījěmo*), uz inovacije u naglasnom sustavu: izmijenjeno mjesto akcenta i potpuna neutralizacija akuta s utrnućem zanaglasnih duljina u npr. govorima Benkovca Fužinskoga i Mrzle Vodice (*onî/ôni, jedân/jědan...*; *măjka > mājka, dôjdu > dōjdu* itd.). Osim toga, potvrđeni su tipični čakavski oblici za tvorbu kondicionala: *bin, biš, bi, bimo, bite, bi* u svim govorima i refleksi jata po kojem se ovi govori razvrstavaju u dva dijalektalna tipa: ikavsko-ekavski prema pravilu Jakubinskog i Meyera: *cěl, krês, lêpa* (uz *lîpa*), *kolěno, vêtar, vèrovať – smîh, dîte, crîkva, čovîk, văvik, žîvili, vrîmena* itd. (BF, Sl, Slj, BD, SL) te ekavski s većim postotkom ikavizama – gramatičkih i tvorbenih: *văvek, měšali, srěda, lêt* (G pl.), *mlêko; dîte, dîca, kadî, lîpa, divòjak* (G pl.) itd. u govoru MV koji se u dodiru s gorskokotarskim kajkavskim govorima udaljio od osnovne čakavske zamjene jata. U svim govorima zabilježen je određeni postotak novih standardnih (i)jekavskih oblika: *tjědnu* (L sg.), *pjěšice, starosjědioc, vjěnčali, prîje, lijêve* itd. Potom su utvrđene čakavske značajke hijerarhijski nižega ranga koje obilježuju ove

⁸ U ovom će se radu za imena istraženih mjesta rabiti kratice: BD (Brestova Draga), BF (Benkovac Fužinski), Sl (Slavica), Slj (Sljeme), SL (Stari Laz) i MV (Mrzla Vodica).

⁹ LUKEŽIĆ, I., *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Rijeka 1990.

¹⁰ Usp. VRANIĆ, S., *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Rijeka 2005, 33; LUKEŽIĆ, I., *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, Rijeka 1996, 14.

¹¹ Zbog ograničenih okvira rada navode se samo reprezentativni primjeri koji potvrđuju pripadnost svih ispitivanih mjesta čakavskomu narječju. O osnovnim čakavskim značajkama i njihovoj klasifikaciji više vidi: MOGUŠ, M., *Čakavsko narječje*, Zagreb 1977, 13-92; LUKEŽIĆ, I., Mrkopaljski govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14 (2008), 295-296; LISAC, J., *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Zagreb 2009, 17-33.

¹² Oznake mjesta pisane su neposredno uz one primjere koji su iznimni i jedini naspram ostalih navedenih primjera. Ako je primjer potvrđen u svakom ispitivanom mjestu, oznake nema.

govore, primjerice: /ć/ kao rezultat jotacije primarnih skupina *tj, taj (*svîća/svêća, brăća* itd.) te /j/ kao rezultat jotacije skupina *dj, daj u primjeru *mlăji* (uz sve češće: *mlădi, slădi, rōđeni, rōđaki* itd.); zatim /šč/ kao rezultat jotacije u skupinama *stj, staj (*proščênje, šćâp, ôgnjišće/ognjišće, dvôrišće/dvorîšće* itd.); umekšani – prednjonepčani izgovor glasa ć (tzv. čakavsko t') te s tim u vezi zadržana razlika između /ć/ i /č/ (*nôt', vêt', pô't', (h)t'êr, pušt'ât, îšt'e, kùt'a* ≠ *čovîk, črn(i), čă, zăč, băčva, četîri*); zamjena /m/ u /n/ u finalnoj poziciji (*vîdin, mûžen, tîn, maletînicon, tōbon, susēdon* itd.); zadržana skupina /jd/ u prezentu glagola od *id-ti (*dōjde/dôjde, năjdeš/nâjdeš, prōjden/prôjden*); zamjena intervokalnoga /ž/ s /r/ u prezentskoj osnovi glagola *moć* i u priloga *možda* (*mōren, mōreš, mōre; mōrda/môrda*) te zadržano finalno /-l/ (*ûmrl, kûpil, ôženil, zăvršil, zdilîl*), zadržana skupina *čr: *črn, črêvo/črîvo* (uz *crêvo/crîvo*) i ostalo. Prema navedenom razvidno je da je riječ o još uvijek živoj čakavštini, no s većim udjelom nečakavskih elemenata u sustavu.

Sociolingvistička slika Gorskoga kotara

U ispitanim je selima sve manji broj stanovnika, a sve veći broj onih koji imaju potrebu iz njega otići. Istražujući ovo malo, nekompaktno područje nametnulo se mišljenje da su nekadašnji čakavski govori određeni zapadnom gorskokotarskom čakavštinom zadržani u nepristupačnim i udaljenim oazama. Stoga su govornici tih sela primorani zbog nedostatka posla i općenito kvalitetnih životnih uvjeta iseliti iz svoga rodnog kraja. Potom se, zapošljavajući se u većim urbanim centrima, prilagođavaju jeziku grada, a svoj govor izlažu većim vanjskim utjecajima. Tako se udaljavaju od svoga materinskoga idioma odbacujući njegove posebno istaknute elemente, koji ih na neki način stigmatiziraju i određuju njihovo podrijetlo. Posebice je to zabilježeno određenim zamjenama čakavskih oblika štokavskim: *ča* > *što* ili *šta*, *zač* > *zašto*; *došal* > *došao*, *rekal* > *rekao*; *va* > *u*, *vavik* > *uvik*, *kadi* > *gdje*. Zabilježena je i uporaba stranih leksema, netipičnih za čakavske govore, poput *komšija* umjesto ranijega *sused*. S tim u vezi ovi se govori moraju konkretnije ispitati usmjerenim sociolingvističkim upitnikom, koji bi bio namijenjen svim generacijama zatečenim u mjestu za vrijeme ispitivanja. Na taj će se način doći do konačnoga broja živućih autohtonih govornika i utvrditi stupanj izmjene pojedinoga govornog sustava. Sudbina izumiranja čakavskih govora u Gorskom kotaru prijeti i mnogim drugim čakavskim područjima, a nadasve onima koji su u blizini drugih nečakavskih idioma ili geografski izolirani. Stoga ona ovisi i o posljednjem starijem govorniku koji nije napustio svoje mjesto stanovanja do smrti. Da se barem dijelom pridonese očuvanju gorskokotarskih govora, ovim se istraživanjem nastojalo utvrditi u kolikoj je mjeri primorski čakavski idiom još prisutan na zapadu Gorskoga

kotara, koliko govornika rabi taj idiom svojih pradjedova (a utvrđeno je da ih je sve manje – oko 10-ak autohtonih u svakom mjestu) te uslijed čega se govorna karta toga područja počela mijenjati u korist prestižnijega štokavskoga ili tradicionalnoga administrativnoga kajkavskog govora.

Zajik va kome ča slaje zvoni – the western Čakavian of Gorski Kotar

The focus of this study was on the speech of the western part of Gorski Kotar. These speech, that have so far been surfaced in the literature until the end of the twentieth century, are listed as coastal Čakavian idioms, and belong to the coastal subdialect of Čakavian Ikavian-Ekavian dialect, except the speech of Mrzle Vodice, which is part of the Ekavian Čakavian dialect, or, in other words, its separate type: Čakavian dialect of Trsat and Bakar and that of Crikvenica. Čakavian dialect of Mrzle Vodice has been mentioned in the literature as one of the best preserved, but the research confirmed that it has been used in just a few households. The fate of extinction of Čakavian speech in Gorski Kotar threatens to all mentioned Čakavian areas, and also depends on the last senior speaker who has never left his place of residence. The aim of this study was to conduct a precise field research and show the amount of presence of the coastal Čakavian idiom in the western area of Gorski Kotar, the number of speakers who still use the idiom of their forefathers and the course of changes of the voice map of that area that has begun to change in favor of more prestigious Štokavian or traditional administrative Kajkavian speech.